

ВОБРАЗНАЕ АЗНАЧЭННЕ Ё ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ НІНЫ МАЦЯШ

У артыкуле разглядаюцца стылістычныя функцыі эпітэтаў у паэтычным дыскурсе беларускай паэтэсы Ніны Мацяш, характарызуюцца спосабы іх стварэння, аналізуецца ўключэнне тропаў у структуру тэкста.

Моўныя сродкі мастацкага твора як элементы формы ў сучаснай лінгвістыцы вывучаюцца ў цесным адзінстве з яго зместам, бо менавіта праз іх выяўляюцца асаблівасці індыўдуальнага стылю (ідэястылю) пісьменніка. Ідэястыль паэта грунтуецца на агульнамоўным матэрыяле, аднак адбор моўных сродкаў, іх склад, прыёмы абазначэння прадметаў і паняццяў рэчаіснасці ў кожнага пісьменніка індыўдуальныя, дзякуючы чаму выяўляюцца асаблівасці светаўспрымання, грамадзянская пазіцыя, талент аўтара [1, 388].

Вобразнае азначэнне ў мове вершаў Ніны Мацяш – структурны кампанент, адзін з актыўных стылеўтваральных сродкаў. Эпітэт – мастацкае азначэнне, якое служыць для перадачы нейкай характэрнай асаблівасці прадметаў рэчаіснасці, з'яў прыроды. Ён не проста называе гэтую асаблівасць, а вобразна, наглядна, маляўніча характарызуе прадмет, раскрывае ўнутраную сутнасць, важную для паказу жыцця з мастацкага пункту гледжання. У ролі эпітэтаў могуць выступаць розныя часціны мовы: найчасцей гэта прыметнік, прыслоўе, дзеяспрыметнік, часта ў спалучэнні з іншымі словамі, назоўнік [2, 231–232].

У мастацкай літаратуры эпітэты выконваюць выяўленчую ролю па-рознаму і рознымі спосабамі. Многія з іх дапамагаюць стварэнню мастацкага вобраза шляхам вобразнага, карціннага апісання форм, уласцівасцей, колераў, прадметаў.

Паводле спосабу перадачы асаблівасцей, характэрных прадметам і з'явам, эпітэты падзяляюцца на эпічна-апісальныя і лірычна-эмацыянальныя. Выбар эпітэта абумоўліваецца характарам твора, той ідэяна-мастацкай задачай, якую ставіць перад сабою аўтар.

Але і тут цяжка размежаваць гэтыя дзватыпы эпітэтаў. Звычайна ў адным слове можа спалучацца і апісальная дакладнасць, і глыбокая эмацыянальнасць. Асабліва гэта адчуваецца ў творах ліра-эпічнага жанру: *Сонца залівае тратуары / У падбыхках густалістых ліп; / О дзе ты, промня вясновага шоўк?!; / Як дзівосна туліца гарачай ітчакою / Да шалёна-вясёлага твару завеі...; / І раптам... / Званок святальны сон-травы ў траве; / Канае самотнае рэха; / Дзень натхнёна вяснуеуносовым вяслом, / Выплываючы з мора; / Ляціць майго лесу кульгавае кола / Ад долу у нябёсы – як з неба дадому [3, 1]; *Скупы агеньчык, добры гном начэй [3, 8]; «Шыбуй сюды, знявераны і стомлены! / Тут рук сяброўскіх шчырае цяпло». / «Што час – наймудрэйшы лекар, / Будзе высмейваць ветлыя падманы, / Называючы іх «надзей, якую прывялі за рукаў» [3, 8].**

Звычайна эпітэты называюць прасцейшым тропам, аднак на самой справе гэта не заўсёды бывае так. Яны могуць мець складаны змест, багатыя і разнастайныя прыпадабненні, асацыяцыі, вобразы. Таму па характару эпітэтаў у творчасці пісьменніка можна меркаваць аб шырыні і багацці яго назіранняў, аб яго жыццёвым і творчым вопыце: *Дзіва з дзіў для чалавека: ён часовы, / Бюракрат жа несмяротны на пасту! / Колькі звону пра размах перабудовы, / Колькі лоску на чарговую лухту! / Покуль пуста ў кашальках у нас і ў крамах, / Покуль чэргі ёсць, і хабары, і блат, / Хто дудзіць «вярхам», што выканаў / Праграму, Той сумленнаму працаўніку – не брат! [4, 50].*

Вытокі мовы Ніны Мацяш – у жывой вуснай гаворцы, у народнай творчасці, у крыніцах мастацкай

літаратуры беларускага і іншых славянскіх народаў. Выяўленчыя сродкі (эпітэты, параўнанні, метафары, перыфразы) па-майстэрску выкарыстоўваюцца ёю для падачы яркіх малюнкаў роднага краю, беларускай прыроды, для характарыстыкі персанажаў, для стварэння панарамы жыцця народа. Характар моўна-выяўленчых сродкаў паэтыкі абумоўлены пошукам новых і нечаканых сэнсавых кантэкстаў, метафарычнасцю выказвання. Яна дбайна абыходзіцца з назапашанымі моўнымі выразамі, папаўняе групы вобразных слоў індывідуальнымі ўжываннямі, якія нясуць вялікую эмацыянальную нагрузку: *Калі яшчэ вясна / З яе магутнай, жыватворнай ласкай?! Але цвіцедзівоснейшая краска Душы твай, і мне цвіцеяна!* [4, 8]; *Парыўчы сціняў паглядзе – / Бясмертны выклік небыццю. / Нездрадзім, роднымой, нездрадзім / Велікадушна мужыццю!* [4, 14]; *Толькі чарнобылю цёмнае сілы, / Што неаднойчы сябе ўжо касілі. / Хто ж мы?.. / Хварэем бяссоннаю вартай / І за найгоднейшых, і за нявартых. / У непрагляднай даўніне / Расцятыя на двух багамі, / Зліліся зноў вась, і над намі / Нішто ўжо неба не сатне!* [4, 24]; *Будзь клятая – маральна тоўпу, / Што ад часоў патапутаніць / Слабых у багнепошлых догм!* [4, 25] і інш.

Як бачна з прыведзеных прыкладаў, Ніна Мацяш хвалюецца за ўсё і свае назіранні перадае багаццем моўных сродкаў. Яна ўмее знайсці тое адзінае слова, якое стварае адчувальны паэтычны вобраз, таму яе творы вызначаюцца высокай моўнай культурай.

Істотнай прыкметай паэтыкі Ніны Мацяш з'яўляецца багацце эпітэтаў у мастацкай сістэме яе твораў. Гэта абавязковы ў паэзіі троп займае сталае месца ў яе вершах, выступаючы ў якасці азначэння перад назойнікамі і пасля іх. Узорам удалага выкарыстання эпітэтаў можа служыць нізка вершаў: *А я тужу аб акіяне мудрым – / Рукой прылашчыць бы хацела лоб...* [3, 72]; *Не заходзь, / Маё сонца, / За доўгія хмары маўчання / Прыкладваем да сінгаў, да ран / Гаючы трыпунік той сустрэчы... / І бледнай зоркі вастрыё / У сэрца самае ўпілося!* [3, 4]; *Бачу той час, калі шызуу чаплю / Суму твайго я праснаць не патраплю; / Нічога, што зроку лязо прытупела, прыцьмела; / На крыжы твайго цела [бусла] вяртаюцца з выраю / Травакеўце і птаства, / Матылі і громы; / Падаю табе рукі свае разам з сонцам сяброўства ў прыгаршчах; / Неба шатра палескага сацін* [3, 4]; *Стаімо на рагу захаду і ўзыходу ўласных ілюзій, / Спакананья, знерваванья, / З дакорамі да спадарожных. / Вездараможныя. / Дарослыя дзеці* [3, 31]; *Воблака душы з урады тлуму / Вынесці пад воблака бярозаў. / Хай пагоціцца зялёным шумам, / Крыльцямі тракозак. / Бо пайшло яно ўжо проці ветру, / Бо грывотамі ўжо набракае, / Бліскавіцамі ў сцяжэлых пестрах / Ластавак лякае. / Пастаяць у верасня ў прысенках. / Неба ў крыжыках стрыжоў рахманых* [3, 43]; *А ў ёй – палова неба сіняга, / Крыло ўрачыстае вясёлкі, / І гай бярозава-асінавы, / Што прытуліўся да пасёлка, / І два камбайны – два караблікі / На фоне яркагабздоння* [3, 25].

Эпітэты ў паэзіі Ніны Мацяш неаднародныя ў функцыянальных адносінах. Паводле сваёй выразальна-камунікатыўнай ролі яны падзяляюцца на паясняльныя і метафарычныя.

Паясняльныя эпітэты – мастацкія азначэнні, якія падкрэсліваюць у прадмеце ці з'яве адметнае, характэрнае, тое, што вылучае гэты прадмет ці з'яву з іншых. Паясняльны эпітэт часта становіцца цэнтрам

фразы, нясе асноўную сэнсавую і эмацыянальную нагрузку: *Накідаюць мне агіду. / Свет не варт замілавання. / Што мінецца хмараў нявісь – / Суцяжэйнейка слабое* [3, 18]; *Шывае ляс крывоў іголкай / Памкненні й чыны ніткай скрухі. / Душа нектар свой, быццам пчолка, / Усё шукае ў полі руху* [3, 20]; *Ці бачыў ты хоць раз Белаазёрск, / Калі на дахі мякканоч прысядзе, / Павее казкай ад старых азёр / Інойдуць песніпоруч на абсадзе?* [3, 20]; *Як рана васількі завасільковелі! / Ці гэта я спазняюся? / Няўжо мінулася вясна? / Адна аскоміна / Перанарэлых, выгарклых дажджоў...* [3, 25].

Дзякуючы дакладнаму падбору паясняльных эпітэтаў, наглядна азначаюцца і многія іншыя рэаліі і паняцці: Пакуль яе не абарве няўзнак; тонка прасці; Бойся спазніцца са словам харошым; Тонка прадзецца жыццёвая ніць; На ёй можна завязаць вузлы; / Скланяюся; / Вузлы лёсу, якія / Сёння зноў я зацягваю? [5, 43]; Смерць – яна не ў кожным разе драма... / Родным абдымкі раскіне, і ступлю я ў роступ вечнай брамы... [3, 51]; Чужая ўжо ўсяму, упаду. / Ды на парозе вечнай цемначы, пры голасе яе трубы... [3, 53]; І недзе там, у ясназійных сферах, / За свой народ усцешыцца Вы! [3, 42]; Ён, як бяссонны дар, нясе / У плыні руху забывання [3, 18]; Але з гадамі выяўлялася, што з дна / Нявольнага туляння здабываўся імі адным-адзіны скарб: / Туга няшчадная / Па крыку кнігаўкі над лотацева-залатым разводзем, / На аксамітных азёрынах лёну сіняга, / Па далікатным / Бэзава-ружова-белым цвечу бульбы... [4, 4]; Шукалі хлеба на чужыне, / Чужынцамі ж падцята, падмята / Зямля радзінная была / Для самых лепшых, / Для адданейшых сыноў, дачок сваіх / Злавеснейшым / Канцэнтрацыйным лагерам «Бяроза»: / Як люта катавалі там, як праглі ўсмерціць / Самую думку, мару згаладалых / Пра іх найсаладзейшы хлеб – / Хлеб долі-волі / На прадзедах тканым, / Адбеленым ад глumu чорнага абрусе Матчынай мовы... [4, 4].

Адметнай асаблівасцю паэм і вершаў Ніны Мацяш з'яўляецца іх алегарычнасць, багаты падтэкст, чым, безумоўна, тлумачыцца частае ўжыванне слоў з пераносным значэннем. Змястоўныя, разнастайныя асацыяцыямі метафарычныя эпітэты, якія ўзмацняюць вобразнасць апісання, робяць яго непаўторным, свежым: *Калі ўсвай і дарозе, часам здрадлівай, / Згублю з-пад ног збалелых цвёрды грунт, / Я так хацела б, каб і мяне здагадліва / Агеньчык нечае душы спагадлівай / Выратавальна ў вочы заглянуў* [3, 37]; *О ты, бяссмертны крутабег Жыцця!* [4, 4]; *Быццам раптам кроў спуцілі з цела / Бліск маланкі, потым – змрок густы. / Вось і маеш тое, што хацела? / Гэтказа спачынку прагла ты? / Што ж, цяпер адпачывай, нябога, – / Загадалі горкія радкі, – / Шчасце – вера, а твая дарога – / Вечна тупікі ды тупікі. / Б'еся, б'еся, як сляпяя птаха, / То аб неба, то аб камяні* [4, 19]; *І зноў жывільны лівень мае / Ад хлуду мёртвага зямлю. / На думцы зноў сябе лаўлю: / Сплываюць дні мае нямыя* [4, 47] і інш.

Эмацыянальна-сэнсавую змястоўнасць набываюць у Ніны Мацяш эпітэты колераабзначэння: Прадоннай, засяроджанае плыні / З вачэй тваіх, нібы валашкі, сініх, / Такіх сінюткіх – аж безабаронных / Пры смолі валасоў рассерабронных! [4, 11]; Дзень натхнёна вяслеуцунсовым вяслом, / Выплываючы з мора; / Ляціць майго лёсу кульгавае кола / Ад долу у нябёсы – як з неба дадому [3, 1]; Яшчэ й цяпер /

Зялёную травінку з тых мясцін / Прыкусіш задуменна – й толькі потым, / І толькі потым сцяміш, скуль ён, гэты / Саленаваты прысмак на губах... [4, 4]; Воблака душы з улады тлуму / Вынесці пад воблака бярозаў, / Хай пагоіцца **зялёным шумам**, / Крыльцамі стракозак [3, 43]; Прыклала ноч свае **далоні сінія** да шыб; / Дзе ў ліпень плывуць палеткі / Дзе з сонцам таюць таполі [3, 6]; Спі, **прамянінка мая залатая**. / Толькі табою жыццё апраўдаю. / Хай мае смуткі не стануць прычынай / Для наракання на долю жанчыны [4, 24]; Будзь ластаўкай, доля, будзь **чорнай змяй**/ Дай прастрань Каханя для донькі маёй! [4, 26]; Я дам ёй найгожую свецезямлю, / Якую да спазмаў у горле люблю. / Дам вежы яе, і яе курганы, / І казкі-паданні **свой даўніны**[4, 27]; Над **Белым возерам**, над **светам белым**/ Драпежна сцюжа кружыць. / Толькі рэкі Людской бяды ніяк не вымарзаюць... [4, 34]; Была такой вясёлкаваю птушка – скуль на далоні **чорнае пяро**? [3, 46].

Шырока выкарыстоўвае паэтка і сталыя эпітэты, што на працягу стагоддзяў жывуць у уснах народа як гатовыя паэтычныя формулы, амаль не абнаўляючы свайго вобразна-сэнсавага значэння. Гэта зусім натуральна, паколькі ў многіх творах гучаць фальклорны матывы, а выразіць іх без арыентацыі на выяўленчыя сродкі народнай творчасці было б немагчыма. Асабліва значную сэнсавую нагрузку набываюць у вершах такія народна-паэтычныя азначэнні, як *скруха пакутная, цяплівыя плечы, рукі няшчаднай людской бяды, сакавітае лісце, змазалелья рукі, свет белы, чорная туга, чыстае неба: Любоў нябёсы над табой трымае. / Любоўю зорыць дні ў тваім акне; / Што за скруха пакутная! На цяплівыя плечы лягла; / Будучыня зазірае ў вочы, / Будучыня выбірае нас; / Бо часта будні твае скрэслены / Рукі няшчаднай адзіноты; / Што яшчэ мне, лес, падкінеш / Пад зацьменне душ? / Толькі рэкі людской бяды ніяк не вымарзаюць; / У хмельнасці чабору трасна спее / Званок няспраўджанага снумайго [3, 9]; / Выпрастоўваецца сцябіна, / І разгортвае новае сакавітае лісце / У руху да сутнага! / Гляджу на галінку пльошчу пакіёвага, / Бачу саму сябе [3, 19];*

Выдатна патраплялі змазалелья іх рукі / Выпешчаць каву на плантацыях Бразіліі[4,4]; Цяпер Ты усё мне: і мой дол, і высі, – / Вясёлку светубелага вярні! [4, 12]; Сонцалюбіві – за чорнай тугою./ Боль над усім: / Дзеля чаго я, дзеля чаго я / У лёсе тваім?.. [4, 17]; Ты не агукнуўся, сам бачыў, / Як цудадзейна свет іначай / Падчыстым небам тых хвілін, / Калі і словы, і маўчанне – / Усё гучала як адказ, / Што ёсць ад бед паратаванне, / Ёсць. Любасць. Гэткая, бы ў нас [4, 23].

У той жа час, падбіраючы той, ці іншы паясняльны або метафарычны, літаратурна-мастацкі або сталы эпітэт, Ніна Мацяш улічвае яго семантычныя магчымасці, змест твора і таму спалучае яго з рознымі назоўнікамі. Напрыклад да назоўніка *свет* яна падбрала эпітэты *ільжывы, значны, трагічны, ішчаслівейшы, трывалейшы, белы, гошчы, вабны, жаданы: Бядуеш: не цяміў як след, / Што свет скрозь ільжывы, значны. / Сама яго трохі звучыла. / Не трэба мне лекцыяў пра свет [4, 39]; Не народ слуга ў чыноўніка, чыноўнік – / Служка людю паспалітага свайго! / Мы забыліся пра гэта і віноўны / За трагічны свет усё да аднаго [4, 53]; Прытульны, усёачышчальны, усёзагойлівыя воды / Нашай любасці!.. / Бо што ж яшчэ тут / Здольна з мораку выводзіць, / Калі не распраменены сэрцы? / Не даймася ж руйноце Ачужання! / Хай будзе ішчаслівейшы свет, / Хай будзе ён трывалейшы / І намі! [4, 82]; Пакуль на белы свет глядзіш вачыма, / Паверсабе: усё адалець магчыма. / Але, як вока, беражы святло. / Каб тое, што цябе тут абмінала, / У чалавеку болей дасканалым / На долю промнем радасным лягло [4, 84]; А свет гэтакі гошчы і вабны наўкола, / Да ічэму жаданы для кожнай істоты!.. / Калі не руку, надавай мне хоць голас – / З-за рэчкі, з-за гаю, з-за нашай маркоты... [4, 86].*

Такім чынам, разгледжаныя стылістычныя асаблівасці эпітэтыў складаюць толькі невялікую частку выяўленчых сродкаў, уласцівых паэтычнай мове Ніны Мацяш. Але нават гэты матэрыял паказвае, наколькі важную мастацкую ролю можа выконваць слова, калі яно выкарыстоўваецца знаўцамі мовы.

Літаратура

1. Трубецкой, Н. С. Избранные труды по филологии / Н. С. Трубецкой. – Москва, 1987.
2. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е. / О. С. Ахманова // – Москва: Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 231–232.
3. Мацяш, Н. І. Душою з небам гаварыць: Выбраная лірыка / Н. І. Мацяш. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 462 с.
4. Мацяш, Н. І. Паміж усмешкай і слязоў / Н. І. Мацяш. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 301 с.